

AYDIN BOYSAN'DAN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat GÖZAYDIN

G eride bıraktığımız aylarda 96 (doksan altı) yılını dolu dolu yaşayarak geçiren ve bu arada da edebiyatımızın değişik türlerinde eserler veren Aydın Boysan'ın eserlerinden yaptığım taramaları sürdürüyorum. Diğer yazarlarda da yaptığım gibi, *Türkçe Sözlük* içinde yer almayan veya değişik anlamlar taşıyan madde başlarını ve iç maddeleri aşağıda aktarıyorum.

Bu kez yazımızı uzatmamak amacıyla sadece var olup da örnek cümlesi bulunmayanları buraya almadım. Amacımızı sözlüğümüzü zenginleştirme olarak belirlediğimizden, burada *Türkçe Sözlük*'te bulunmayanlara ağırlık verdim. Sadece (A) harfi ile (R) içinde olmayanlar aşağıdadır.

Yazarımızın kitaplarındaki yazıma dokunulmamış, aynen bırakılmıştır.

açık kapıları olma-: Yazarımızın verdiği örnek cümleye göre, anlamı 'çıkarma yolu bulunmamak, çaresizlik içinde kalmak' olabilir: "Evlenmek için en küçük yaşlar, erkeklerde 22, kadınlarda 20 oluyor; öyle anası-babası izin verirse daha küçük evlenebilmek gibi açık kapıları yok, bu bize özgü." (AB/U, 175)

açmazı düşür-: 'Sıkıntı içine sokmak, çözümsüz bırakmak' anlamında bir deyimdir: "Oyun kuralına göre oynanıyorsa, açmazı düşürmede sevimli bir akıllılık, oynanıyorsa haince bir alçaklık bulunur." (AB/D, 95)

adaletin çarkını çevir-: 'Adalet işlerini ve uygulamaları düzenli, hak-kaniyet ölçülerine göre ve titiz bir şekilde gerçekleştirmek' anlamına gelen deyimim örneği şudur: "Ey savcılar! Ey kutsal adaletin çarkını çevirenler! İpekçi'nin katilini bilen var: İşte Papa..." (AB/US, 155)

adını duyur- “Ödül alanların da çoğu sonradan meslek güçleri ile adlarını iyice duyuran genç mimar adayları olmuştur.” (AB/PG, 211) Bu deyimın anlamının ‘ün yapmak, şöhret sahibi olmak, isimlerini her tarafa duyurmak’ olduğunu düşünüyorum.

ağızdan ağıza dolaş- Anlamı ‘herkesin bildiği ve söylediği şeyler yayılmak, herkes tarafından sözü edilmek’ olmalıdır: “Humoris- tik resmin anlatılmaması, fıkra gibi ağızdan ağıza dolaşmaması, ne yazık ki onun yayılma gücünü azaltır.” (AB/F, 14)

ağıza geleni saç- ‘Düşündüğünü, hemen aklına geleni ilerisini gerisini hesap etmeden birden ifade etmek’ anlamındadır: “Ne söylesem anlaşılıyor zaten, deyip ağıza geleni saçmak da, bazı sanatçıda alışkanlık haline gelebiliyor.” (AB/PG, 186)

ağıza geleni söyle- Yukarıdakine benzer bir deyim, ancak bunun anlamının ‘aklından ne geçerse geçsin, hepsini bir bir sıralayıp dökmek, ileri geri konuşmak’ olduğunu düşünebiliriz: “Şu İstanbul-Ankara ilişkisi konusunda aklıma geleni bir söylesem, acaba farkına varmadan bir espri yapabilir miyim?” (AB/A, 33)

ağızdan kan gel- “Değer verilen insanlar, ağızdan kan gelse ‘nar şerbeti içtim’ diyebilenlerdi.” (AB/O, 92) Anlam olarak ‘çok darda, zorda, sıkıntıda kalmak’ denilebilir. Bu bir mecazi anlatım olduğundan ayrıca ilk anlamı normal olarak verilmelidir.

ağızını açıp tek söz söyleme- ‘Hiçbir şekilde konuşmamak, asla ses vermemek’ anlamında olsa gerekir: “Müşteri, papağan satıcısına karşı koyuyor; fiyatına diyeceğim yok ama, bu papağan ağızını açıp da tek söz söylemiyor,” (AB/A, 54)

ağızdan dökül- Kısaca ‘söz etmek, söylemek, ifade etmek’ anlamındadır, diyebiliriz: “Düşüncelerimizin sonucu olarak ağızımızdan dökülen, ya da konuştuğumuz için düşünmek zorunda olduğumuz konuları, ince eleyip sık dokumağa mahkum oluyoruz.” (AB/LBG, 225)

ağızdan kurtul- “Bir hocanın, o öğrenci denen hınzır alayının ağızdan kurtulması, şimşeği kolay çakan bir akla sahip olmasıyla olur.” (AB/US, 131) Örnek cümleye bakarak anlamının ‘birinin sözlü hücumundan, ataklarından, sıkıntı veren konuşmalarından sıyrılmak’ olduğunu söylememiz mümkündür.

ağızını kapat- “Katırcı Kazım’la sohbeti koyulttuk da koyulttuk bir neslendik ki, ağızımızı kapatamıyoruz.” (AB/YV, 212). Anlamı ‘çok konuşmak,

durmadan söz söylemek' veya örnekteki cümleye bakıp 'çok gülmek' olabilir. Ayrıca başka bir anlamı daha var bu deyimim. 'Birinin iddialarını boşa çıkarmak', 'birini susturmak' da halk arasında kullanılmaktadır.

ağlayası gel-: Bu tür ibarelerin de *TS* içinde yer alması gerekiyor. Hem dili kullanmanın zenginleşmesi hem de gramer yapısı bakımından önemlidir. Anlamı 'sanki ağlayacakmış gibi olmak, ağlaması hemen başlayacakmış gibi olmak'tır: "İngilizceyi anadilimden iyi konuştuğumu düşündükçe, Nehru gibi ağlayasım geliyor." (AB/DS-I, 128-129)

ağrıları dindir-: "Aslında kungfu ip ve gölge boksunun, konsantrasyon ve meditasyonla ağrıları dindirmek gibi çok uslu niyetleri de var." (AB/U, 234) Bunun anlamının 'ağrılara son vermek, bitirmek' olduğu kolaylıkla anlaşılır.

ahenk kat-: 'Daha çok uyumlu göstermek, uyumlu duruma gelmek' anlamında olan bu deyimimiz şöyle kullanıyor: "Üstelik topografik yapısı ile tepeleri güzelleştiren binalar, şehre yükseklik boyutlarında da ahenk katıyor." (AB/Y, 77)

aile kadını: Örnek cümlede geçen (hayat kadını) madde başı olarak *TS* almış ama bunun karşılığı olan (aile kadını) bulunmuyor. Anlamının 'evli veya bekâr, ailesi içinde derli toplu yaşayan, ev işlerini aksatmayan, namusuna düşkün kadın' olduğunu söyleyebiliriz: "Aile kadınları, kocalarının hayat kadınlarına yaklaşmasına çok kızarlar." (AB/YV, 24) Bu örnek cümleyi (hayat kadını) maddesinde de verebiliriz çünkü orada örnek cümle bulunamamış.

akıl dur-: "En yıllanmış karanlıkları deli mantığı aydınlatır deli mantığı karşısında akıl durur." (AB/F, 87) Bu deyimim anlamı 'hayretten, şaşkınlıktan beyin çalışmaz duruma gelmek'tir.

akıl iste-: Anlamının 'bir çare aramak, bir çıkar yol için tavsiye almak' olduğunu düşünüyorum: "Eşini götüremeyeceği bir davet gidebilmek konusunda tereddütler içinde kıvranıp akıl istiyordu." (AB/O, 96)

akıl kıtlığı: 'Düşünme zayıflığı, eksikliği' veya 'yeterli derecede muhakeme etme yeteneği bulunmama' şeklinde bir anlam taşıması muhtemeldir: "Akıl kıtlığı, hile ve ihanet doğurur; bir başkasından daha kurnaz olunabilir ama herkesten daha kurnaz olunamaz." (AB/A, 19)

akıl yolu: "Gerçek mutluluğa, insanlara faydalı olmakla ulaşacağına inanır; bunun akıl yoluyla elde edilebilecek kapsamlı bir bilgi ile kazanabileceği kanısını taşır." (AB/O, 156). Anlamı 'iyice düşünerek, muhakeme ederek bir çare bulma' olabilir.

aklı başındaki ol-: TS'de (aklı başında) madde başı olarak var ve madde içinde de bunun olumsuz biçimi alınmış. Oysa önce bu tür maddelerin varsa ve kullanılıyorsa mutlaka önce olumsuzunun verilmesi gerekir. Buradaki olumlu olarak kullanılabilecek bir örnek cümledir: “Karısına saygılı olmakla kılıbıklık, birbirinin çok yakınındadır. İki arasındaki çok derin uçurumu, ancak akli başında olanlar görür.” (AB/US, 67)

aklı makaraya tak-: “Niye yani ille de yalnız geçmiş? Yalnız geçmiş özelemler, akli makaraya takmak değil mi? Peşin hükümlülük değil mi? Peşin hükümlülük akla konmuş ambargo değil mi?” (AB/İE, 76) Örnek cümleye göre anlamının ‘sabit fikirli olmak, önceden kabul edilmiş olan fikirlere bağlı kalmak’ olduğu söylenebilir.

aklını uyandır-: ‘Uyarmak, dikkati bir yöne çekmek, düşündürmek’ anlamındadır: “Nasreddin Hoca vaaz, hikaye ve fıkralarının tümü, insan aklını uyandırma amacına yönelik öğüt vermeleridir.” (AB/PG, 99)

akort yap-: “Şiir gibi insanlarızdır hepimiz. Yok yok, müzik aleti gibiyizdir; öyleyizdir de bizim akordumuz zor yapılır.” (AB/US, 196). Anlamı ‘belli ölçülerde uyum sağlamak’ olabilir.

akşamdan kalmalık: ‘Aşırı içki sonrası ertesi sabah doğru dürüst ayılamayan kişi’ anlamına gelebilir: “Ayrıca uyku borcunu da ödemedi kalan demci, akşamdan kalmalık denen ağırlığın üstüne çökmesiyle dertlenir.” (AB/F, 146)

akşamdan sabaha: “Paranın araç olarak bu kadar devleşmesiyle dünyada akşamdan sabaha finans bunalımı çıkarılabilir.” (AB/Y, 237) Anlamı ‘çok kısa sürede, bir anda, derhâl, hemen’ olabilir.

alından silme: ‘Aklanma, temize çıkma, suçlarının izini yok etme’ anlamına gelmektedir: “Ne kadar iyi icraat yapılırsa yapılsın, hele hele ahlâk dışı bir işin utancını alından silme hakkı doğmaz.” (AB/LBG, 239)

alt taraf: Mecaz veya argo kısaltmasıyla verilebilecek bu sözün anlamı ‘kıç’tır: “Kimisi de kalkar, ben buna ağzımla değil, alt tarafımla gülerim, der.” (AB/PG, 161)

antifiriz: Yazar örnek cümlesinde zaten anlamını açıkça aktarıyor: “Dilimizde içki anlamına gelen antifiriz, anzarot, carmak, duziko, imam suyu, mazot ve pırna gibisinden deyimler vardır.” (AB/YV, 108) Sözlüğümüzde bunlardan bulunmayanları yine argo kısaltmasıyla vermek gerekir.

araya sok-: “Bir kötü sonucu, araya sokmak gerekiyor: Zaman geçmiş, dünyaya Spartalılardan daha acımasızlar gelmiş.” (AB/Y, 395) Anlamı ‘eklemek, sıraya sokmak’tır.

art niyeti olma-: “Mizah sanatçısı çevresini, anlamsız saldırganlıkları ezberlemiş birisi olmadığına, art niyeti olmadan bir görev yaptığına inandırmalıdır.” (AB/D, 233) ‘Kafasında gizli bir düşüncesi bulunmamak’ anlamına gelebilir.

aşağı düşürme-: Örnek cümlede geçtiği şekle bakarsak bunun (ağzından aşağı düşürmemek) olması daha mantıklı gibi duruyor. Böyle de kullanılabilir diyerek anlamının ‘çıkarmak, söylemek, dışarıya belli etmemek’ olduğunu söyleyebiliriz: “İşte ince erkek, aklına gelen bu soruyu ağzından aşağı düşürmez, bu tatlı kadının yüzüne bakmakla yetinirdi.” (AB/Y, 43)

aşk ile şevk ile: Bu ikilemenin anlamı ‘büyük bir zevkle, çok heyecan duyarak, bütün gücünü harcayarak’ olabilir: “O zaman daha gelecekte ambar dolusu zaman var; nasıl kaynamaz ateş? Her şeyi aşk ile şevk ile yapmaya çalışıyorum.” (AB/ÜS, 95)

aşk şarabı: “Aşk şarabı da derler: Yine akıl karıştırırlar; şarabın sözü aşkla beraber edilecek ki, yücelsin.” (AB/Y, 82) Bu madde başının anlamı ‘aşık edecek içki’dir. Örnek cümlede geçen (akıl karıştırmak) TS’de yoktur ama yakın gibi görünen (aklını karıştırmak) ile (aklı karışmak) biçimleri alınmıştır ancak her ikisinde de örnek cümle bulunamamıştır.

aşkına düş-: “Son yıllarda ülkemiz bir ekonomi aşkına düşmüş, her şey sayılarla anlatılır olmuştur.” (AB/O, 257) ‘Büyük ilgi göstermek, heyecanla üzerinde durmak’ anlamı olabilir.

aşure dil: Anlamının ‘farklı dillerden alınan kelimelerle karmakarışık duruma gelen dil’ olması gerek: “Ben de herhangi bir Rus masasına gittim. Buyur ettiler, tatlı bir aşure dil konuşuyoruz.” (AB/O, 234)

ata yokuş dibinde arpa verilmez: Yazarımız bu sözü aynen almış ve gereken açıklamayı da kendi şöyle yapmış: “Ata yokuş dibinde arpa verilmez, derler. Çok doğrudur. Tam zorlanacağı zaman hayvana verilecek arpa, onu güçlendirmez, tersine karnını şişirir.” (AB/O, 271)

avuç kadar: ‘Çok küçük bir mekân’ anlamını taşır: “Ufacık bir oda... 2.5 milyon da insan, avuç kadar yerin hesabı yapılıyor.” (AB/DS-I, 134)

avukatçılık: Yine yazarın verdiği anlamla birlikte örnek cümle: “Bazı ülkelerde çaya rom karıştırılır ve bu içkinin adına avukatçık denir.” (AB/YV, 217)

ayaklar altında: Çok yüksek bir yerden aşağı taraflara bakıldığında ‘aşağıda görülenlerin hepsi’ anlamındadır: “Buranın adı dünyaya açılan pencere. Bu restorandan bakınca, New York ve çevresi ayaklar altında... Daha yükseği yok.” (AB/Y, 226)

Elimde bulunan Boysan kitaplarından taranarak belirlediğim ve sadece (A) harfiyle ilgili olanların hepsi bu kadar... Böylece bu bölümü bitirdikten sonra sözlüğümüzün bir hayli eksik bırakılan maddelerinden (R) harfiyle ilgili olanları da burada aktarıp Aydın Boysan’ın katkısını zenginleştirmek istiyorum. Yine sözlüğümüzde bulunmayan maddelere örnekler şunlardır:

raconu ol-: “Tanrıya yakarmanın da bir raconu olur.” (AB/YV, 177) Anlamı ‘belirli bir yöntemi, kuralı olmak’tır.

rahat kalma-: Anlamı ‘huzur, refah bulunmamak’ olsa gerekir: “Dürbünü-dürbünsüz bir alay röntgenci-seyirci, adayı denizden dikizlemeye başlamışlar; rahat huzur kalmamış.” (AB/U, 114)

rahat ver-: “Rahat veren düzen kurulmuş, oteller otobüsü herkesi otellerine dağıtıyor.” (AB/U, 45) Anlamı ‘sıkıntısız, huzurlu bir ortam sağlamak’ olabilir. Bunun olumsuz biçimine de bir örnek cümle ekleyelim: “Yemlerine ilaç karıştırdı, ondan sonra tavuklara rahat vermez oldular.” (AB/O, 136)

rahatını kaçır-: ‘Huzurunu bozmak, sıkıntıya sokmak’ anlamını taşır: “Rahatımı kaçırın bir saplantıyı başımdan atmak için kitaplara başvurmak-tan iyisi yoktur.” (AB/E, 71)

rahatlığa düş- veya gömül-: Her iki deyim anlamının ‘bol ve geniş imkânlarla huzur sağlamak’ olduğunu düşünüyorum: “Mimarlıkta, bu koşulları yerine getirecek sanat yapılamayacağını sanmak, tembel keyfinin rahatlığına düşmektir.” (AB/LBG, 136) ile “Bu rahatlığa gömülen halkın yeni bir politika arayışına girmeye kalkışmasını beklemek, gerçekçi olmaz.” (AB/Y, 128)

reaksiyon al-: ‘Bir durum karşısında tepki vermek’ anlamını taşır: “Bütün çabalara rağmen mimarlık camiasından yine reaksiyon alınamadı diye üzülürken, gün geldi bir reaksiyon alındı ki, yine neşelendim.” (AB/Ya, 123)

refaha kavuş-: Anlamı ‘zenginlik içinde huzur dolu bir hayata ulaşmak’ olabilir: “Bayram bizim çocukluğumuzda, paraca refaha kavuştuğumuz

günlerdi, cebimiz para görürdü,” (AB/İE, 42) Bu örnek cümlede geçen (cebi para görmek) maddesi için de sözlüğümüze eklenebilir. Aynı veya çok yakın anlam taşıyan (refaha ulaş-) için şu örnek yeterlidir: “Verimli toprak ve denizden refaha ulaşan insanlar, yeni kültürler yaratmaya zaman ve güç bulmuşlar.” (AB/U, 132)

renk değiştir-: Mecazi anlam olarak ‘başka bir düşünceye, inanışa, harekete geçmek’ diyebiliriz: “Naziler iktidara gelince sahne ampülü gibi bir anda renk değiştirdi; kahverengi oldu.” (AB/Ya, 179) Yazar, burada renk adı vererek Nazi anlayışına sahip militanların sürekli giydiği gömleklere atıfta bulunmuştur.

revnak kazan-: “Boğaziçi suları ve kayıklarıyla revnak kazanan manzara, uzaklardan gözükken sisler ve yağmurlarla bütünleşiyordu.” (AB/LBG, 166) Anlamı ‘parlak olmak, göz alıcı olmak’tır.

rota düzelt-: ‘Belirli bir rotadan saptıktan sonra yeniden doğru olan rotaya dönmek’ anlamındadır: “Bilgisayar yardımı olmazsa, uzay çağı başlayamazdı; hepimiz, insanlı uzay araçlarında rota düzeltmek diye bir deyim duyduk.” (AB/D, 160)

ruh ver-: Sözlüğümüzde bir iç madde olarak alınmış ama örnek cümlesiz... Yazarımızın örnek cümlesi ise çok anlamlı ve öğretici: “Milli Mücadele cenazenin uyanışıydı, ya uyanışa renk veren neydi? Uzanılacak dost eller aramayı aklına getirmeden, Mustafa Kemal’in ve O’nun kafasındakilerin ve yüreğindeki kimselerin yücelttikleri bayrak.” (AB/YV, 204)

ruhunu geliştir-: “Okul kitapları da, genç insanların kafa ve ruhunu geliştiren, onlara ufuk açan ve disiplinli çalışma alışkanlığı kazandıran araçlardır.” (AB/Ya, 156) Anlamı örnek cümle içinde bulunuyor.

rüyalar âlemi: “Umut dünyası, bir rüyalar âlemi; ama ne iyi ki umudun kendisi düş değil. Çünkü uyanınca bitmiyor, gözü açık görülüyor.” (AB/İE, 214) ‘Rüyaların oluşturduğu dünya’ anlamındadır.

rüzgârına kapıl-: ‘Etkisine girmek’ anlamını taşır: “Acaba kadınlar mı erkeklerin rüzgârına daha çok kapılır, yoksa erkekler mi kadınların?” (AB/LBG, 196).

Not: Aydın Boysan hakkında daha geniş bilgiyi şu yazımda bulmak mümkündür: *Türk Dili*, S. 691, Temmuz 2009, s. 13-24.

Taradığım kaynak kitaplar:

- BOYSAN, Aydın, *Aldanmak*, Bas y., İstanbul 1990. (AB/A)
- _____, *Dostluk*, Bas Yay., İstanbul 1989. (AB/D)
- _____, *Dünyayı Severek-I*, Bas Yay., İstanbul 1991. (AB/DS-I)
- _____, *Dünyayı Severek-II*, Bas Yay., İstanbul 1991. (AB/DS-II)
- _____, *Fısıltı*, Bas Yay., İstanbul 1989. (AB/F)
- _____, *İstanbul Esintileri*, Bas Yay., İstanbul 1991. (AB/İE)
- _____, *Leke Bırakan Gölgeler*, Bilgi Yay., Ankara 1995. (AB/LBG)
- _____, *Oldu mu!*, Bas Yay., İstanbul 1985. (AB/O)
- _____, *Paldır Güldür*, Bas Yay., İstanbul 1984. (AB/PG)
- _____, *Söylesem Bir Türü*, Bas Yay., İstanbul 1990. (AB/SBT)
- _____, *Uzaklardan*, Bilgi Yay., Ankara 1993. (AB/U)
- _____, *Umut Simit*, Bas Yay., İstanbul 1985, 2. bs. (AB/US)
- _____, *Yollarda*, Bas Yay., İstanbul 1990. (AB/Y)
- _____, *Yalan*, Bas Yay., İstanbul 1988, 2.bs. (AB/Ya)
- _____, *Yangın Var*, Bas Yay., İstanbul 1984. (AB/YV)